

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

V. Cilt

II. Sayı

SİVAS - 2001

CELALEDDİN HARİZMŞAH'TAN SONRA ANADOLU VE SURIYE'DE HARİZMLİLER

Dr. Mustafa KILIÇ*

Anahtar Kelime : Harizmliler, Anadolu Selçukluları, Eyyubiler,
Anadolu ve Suriye

Giriş

Doğu Anadolu'daki faaliyetlerinin ardından Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ile karşı karşıya gelen Celaleddin Harizmşah, 28 Ramazan 627/10 Ağustos 1230 tarihinde Yassıçimen savaşında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu olaydan sonra Erzincan ve Erzurum bölgeleri Selçuklu hâkimiyetine girerken Diyarbakır bölgesinde de Eyyûbîler'in nüfuzu arttı. Uğradığı bu hezimetin ardından Amid'e sığınan Celaleddin Harizmşah'ın 628/1231 yılında Kürt bir dağ köylüsü tarafından öldürülmesi ile lidersiz kalan Kanglı-Kıpçak grubu iki devletten birine sığınarak hayatiniyetini devam ettirmek zorunda kaldı. Kaynaklarımızın Harizmliler diye adlandırdığı bu insanlar Moğol zulmünden kaçarak Celâleddin Harizmşah'ın hizmetine giren askerî gücü ifade etmektedir. Harizmliler kendilerine Kayır Han'ı reis seçtikten sonra Alâeddin Keykubad'ın hizmetine girdiler¹. Selçuklu Sultanı, Kayır Han'a Erzincan'ı, Bereke Han'a Amasya'yı, Güçlü Han'a ise Lârende'yi iktâ olarak verdi.² Alâeddin Keykubad bu katılımın ardından, 1234 yılında Anadolu'ya sefer düzenleyen Melik Kamil'in hiçbir sonuç elde edemediği geri dönmesini sağladı. Seruc, Urfa, Harran ve Rakka'yı ele geçiren Selçuklu ordusunun Anadolu'ya dönmesinden sonra adı geçen bölgeleri tekrar istilâ eden Eyyûbîler üzerine saldırı düzenlemek isteyen Alâeddin Keykubad, Kayır Han'ı Sivas valiliğine atadıktan sonra İzzeddin Keykavus'u veliahd olarak ilân etti. Ancak çok geçmeden 1237 yılında Selçuklu sultanının vefat etmesi ile Harizmliler için zor günler başladı.³ Harizmlilerin başladıkları bu kaçış ya da daha güvenli bir mekan arayışından bölgede bulunan Eyyubiler Devleti doğrudan etkilenmiştir. Eyyûbîler devleti içerisinde mevcut pek çok hanedan arasından Harizmlilerden en fazla etkilenen Haleb Eyyubileri olmuştur. Özellikle Anadolu tarihini doğrudan etkileyen Harizmliler meselesi konusunda Celaleddin Harizmşah'tan sonraki devir hakkında pek fazla çalışma bulunmamaktadır. İşte biz makalemizde Harizmlilerin bu yolculuklarında ortaya çıkan siyasi ve sosyal etkiyi gün yüzüne çıkarmayı amaçladık.

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in sultanlık makamını ele geçirmesini istemeyerek İzzeddin Keykavus'u destekleyen Harizmliler, iki kardeşin mücadelesinin sonunda bu

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Uzman.

¹ - İbn Vâsil, *Müferricü'l-Kurûb*, nşr., Cemaleddin Şeyyal, V, 135.

² - C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, Türkçe trc., Yıldız Moran, İstanbul, 1994, s., 139.

³ - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA*, VII, 290.

tutumlarını sürdürmemiş ve II.Gıyaseddin Keyhüsrev'e itaatlarını arz etmişlerdi. II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in, Harizmlilerin önceki muhalif hareketlerine duyduğu kızgınlık daha canlı iken Sadeddin Köpek iftiralarla sultanı onlar aleyhine kışkırtmaya başladı. Sadeddin Köpek, II.Gıyaseddin Keyhüsrev'e (Kayır Han'ı kastederek)"O, siz cihan padişahımızın kulluğundan ayrılacaktır. Eğer bu ülkeden başka bir yere giderse, askerlerimizin sayısı ve gücü hakkında bilgi sahibi olduğu için düşmanları devletinize karşı kışkırtır. Ülkeyi zor duruma sokar. O zaman saltanatta zayıflama görülür. Onun tutuklanmasının iyi olacağı görüşündeyim. O tutuklanırsa diğer Harizmlilerin kaçış yolu kapanır. Korkup çekinerek doğru yola girerler ve sizden ayrılmaya kalkmazlar" diyerek onun tutuklanarak Zamantı kalesine hapsedilmesine neden olmuştur.⁴ İbn Vâsıl, tutuklanan Harizmlinin Bereke Han olduğunu söylerken⁵, İbn Bibi, Kayır Han olduğunu ifade etmektedir⁶. Yine İbn Vâsıl ve diğer kaynaklara göre daha sonradan Harizmlilerin başına Bereke Han'ın geçtiği belirtilmektedir⁷. Buradan Kayır Han ve Bereke Han'ın tutuklandığını, Kayır Han hapiste ölürken Bereke Han'ın kurtularak Harizmlilerin başına geçtiğini anlamak mümkündür.

Bunun üzerine isyan ederek kaçmaya başlayan Harizmliler yolları yağmaladı ve Fırat'ı geçerek Eyyubi hanedanından Sâlih Necmeddin'e katıldılar. II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in geri döndürmek için gönderdiği Kemâleddin Kamyar'a, kararlarının kesin olduğunu anlatamayan Harizmliler, Selçuklu gücünü bertaraf etmek durumunda kalarak yollarına devam etmişlerdir.⁸ Bunun üzerine II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Mecdüddin Tercüman'ı hem bu tecavüzlerin durdurulması hem de tekrar Anadolu'ya dönmeleri için Harizmlilere gönderdi. Ancak, Harizmliler tavırlarını değiştirmediler. Eyyübî Sultanı el-Kâmil, oğlu Sâlih Necmeddin'e onları istihdam etme izni verdi. Ancak Harizmliler iktâ olarak verilen Harran'da şehir halkına iyi davranmamışlardır.⁹

Sâlih Necmeddin, Rahbe¹⁰ muhasarasında iken babası el-Kâmil'in ölüm haberini alınca Harizmlilerle arası bozuldu ve 635/1237 yılında oradan ayrılarak Sincar'a gitti¹¹. Harizmliler, ganimetten pay alamayacaklarını düşünerek Sâlih Necmeddin'e itaattan çıktılar¹². Sincar'da Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün saldırısına uğrayan Sâlih Necmeddin, Harran ve Urfa bölgesini Harizmlilere verdi. Böylece Harezmlilerle anlaşarak kuvvet kazanan Salih Necmeddin, 636/1238 yılında Bedreddin Lü'lü'nün saldırısından galibiyetle çıktı¹³. Sâlih Necmeddin ile II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in arası iyi değildi. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, Salih

⁴ - İbn Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye*. Türkçe trc., Mürsel Öztürk, Ankara, 1996, II, 23; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 620.

⁵ - *Müferric*, V, 135.

⁶ - İbni Bibi, *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, II, 20; İbn İbri, *Abu'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1950, II, 537.

⁷ - *Müferric*, V, 135.

⁸ - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA*, VII, 291; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 621; C. Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s., 142.

⁹ - *Müferric*, V, 135; Osman Turan, "Keyhüsrev II", *İA*, VI, 621.

¹⁰ - Rahbe, Rakka ile Âne arasında Fırat'ın batı yakasında bulunan bir beldedir (Ebu'l-Fida İmâdüddin el-Meliku'l-Müeyyed İsmâil b. Ali, *Takvîmü'l-Büldân*, Beyrut, trs, s. 281; E. Honigmann, "Rahbe", *İA*, IX, 603).

¹¹ - Makrizi, *es-Sülâk li Ma'rifeti Düveli'l-Müluk*, I/II, 270; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, Beyrut, 1992, XIII, 161.

¹² - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, Beyrut, 1997, II, 265; *Sülâk*, I/II, 270.

¹³ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 265.

Necmeddin'e ait olan şehirleri elde etmeden melikler arasında paylaştırdı. Buna göre, Urfa ve Seruc'u Haleb Eyyübî Meliki II.Salahaddin Yusuf'a, Sincar'ı Mardin sahibi Nâsiruddin Artukiye, Âne ve Habur'u Melik Mücahid'e iktâ etti¹⁴. II.Gıyâseddin Keyhüsrev, kendisi için de Âmid ve Samsat'ı almaya niyetlendi¹⁵. Bu şehirlerde onun adına hutbe okutuldu. Mardin sahibi Nâsiruddin Artûkî, II. Gıyaseddin Keyhusrev adına para bastırdı.¹⁶ II. Salahaddin Yusuf küçük yaşta olduğu için onun adına devleti idare eden Sâhibe Hâtun II. Gıyâseddin'in bu tevkiini kabul etti. Ancak yeğeni Sâlih Necmeddin'i kendi beldesinden çıkarmak gibi bir harekete kalkışmadı¹⁷. Durum Sâlih Necmeddin'e bildirilince halası Sâhibe Hatun'a "beldeler (Urfa ve Seruc) artık senin hükmündedir, teslim almak istersen bana naibini gönder" diye haber gönderdi¹⁸. Sâhibe Hatun buna memnun oldu ancak, onun gönlünü yatıştırmasını da bildi. Herhangi bir hukuki dayanağı ve mantığı olmayan böyle bir tasarruf karşısında Sâlih Necmeddin'in niçin teslimiyetçi bir tavır takındığı konusunda kaynaklarda her hangi bir kayıda rastlanmamaktadır. Kamil'in vefatından sonra Mısır yönetimini ele geçirme amacıyla olan Salih Necmeddin bu yolda Haleb Eyyübîleri'nin desteğini almak istemiş olması, ayrıca Anadolu Selçuklu Devleti ile uğraşacak güçte olmaması mümkündür. Nitekim Haleb'in Mısır yolundaki stratejik önemini ifade etmeye gerek yoktur.

Harizmliler daha sonra Câber kalesindeki Melik Hâfız Arslan'ı sıkıştırmaya başladılar¹⁹. 638/1240 yılında felçli durumdaki Melik Hâfız, kız kardeşi Sâhibe Hâtun'a mektup yazarak Câber ve Bâlis²⁰ karşılığında kendisine Azaz'ın verilmesini talep etti²¹. Çünkü Melik Hâfız oğlunun başına geleceklerden korkuyordu. Bu isteğin kabul edilmesinden sonra Melik Hâfız'ın 639/1241 yılında ölmesiyle Haleb'den bir elçi gelerek Azaz'ı teslim aldı²². Bu olaydan sonra bölgede yağma hareketine devam eden Harizmliler üzerine Muazzam Turanşah b. Salahaddin Eyyübî idaresinde Haleb ordusu harekete geçti²³. en-Nukra'ya oradan da Harran'a giden Harizmlilerle karşılaşan Haleb ordusu tam olarak toplanamamıştı. Haleb ordusunun bir kısmı Moğol tehdidine karşı yardım etmek için Anadolu Selçuklu sultanı Gıyâseddin Keyhüsrev'in yanında, bir kısmı Câber, Şeyzer, Hârim gibi kalelerin korunması görevinde oldukları için dağınık durumda idiler. Harizmliler Melik Cevâd, Melik Sâlih b. Melik Mücahid'den oluşan ve sayıları on ikibine ulaşan bir güce sahiptiler²⁴. Bunlara daha sonra Eyyübîlerden hoşlanmayan Ali b. Hâdis idaresinde bir gurup Arap da katıldı. Harizmliler, Haleb ordusunun Menbic'te olduğunu duyunca buradan ayrılarak Buzâa'ya geldiler²⁵. Haleb ordusunun sayısı beşyüz atlıdan fazla değildi²⁶. 638/1240 yılında iki ordu Birecik'de karşı karşıya geldi²⁷. Sayıca çok

¹⁴ - *Sülûk*, I/II, 270.

¹⁵ - *Sülûk*, I/II, 270.

¹⁶ - Hasan Şumeysânî, *Medinetu Mardin*, Beyrut, 1987, s. 206.

¹⁷ - *Müferric*, V, 186.

¹⁸ - a.g.e., V, 186.

¹⁹ - İbnü'l-Adim, *Zübde'tü'l-Haleb*, nşr., Halil Mansur, Beyrut, 1996, s. 501.

²⁰ - Balis, Haleb'in 90 km güney doğusunda bulunan bir beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, I, 390).

²¹ - *Zübde*, s. 501; Ebu'-Fidâ, *Tarih*, II, 270; İbn Fazlullah el-Ömeri, *Mesâlikü'l-Ebsar*, XXVII, tıpkı basım, Fuat Sezgin, Frankfurt, 1996, 251.

²² - *Zübde*, s. 511; Rağib et-Tabbâh, *l'İlâmu'n-Nübelâ fi Tarihi Halebi's-Şehbâ*, II, Halep, tarihsiz, 260.

²³ - *Zübde*, s. 501; *Mesâlik*, XXVII, 251.

²⁴ - *Zübde*, s. 502.

²⁵ - a.g.e., s. 502.

²⁶ - a.g.e., s. 502.

²⁷ - a.g.e., s. 502; *Müferric*, V, 283.

güçsüz durumda ve bütün yönlerden kuşatılmış olan Halebliler büyük bir hezimete uğrayarak kaçmak zorunda kaldılar²⁸. Takibe başlayan Harizmliler yakaladıkları insanları ya öldürüyor ya da esir ederek yanlarında götürüyorlardı. Muazzam Turanşah yakalanırken Melik Sâlih b. Melik Efdal öldürüldü.²⁹ Askerin ağırlıkları yağmalandı. Buradan Haylân'a³⁰ inen Harizmliler, nehri geçerek Fâfîn³¹'e gittiler ve sarhoş olup kendilerinden geçerek halka görülmemiş işkencelerde bulundular³².

Tehlikenin yaklaşması üzerine Haleb şehrinde surların ve kapıların kuvvetlendirilmesi gibi savunma tedbirleri alınmaya başlandı. Endişeye kapılan halk yanlarında götürüldükleri mallarla birlikte kaçmaya başladı. İbnü'l-Adîm şehirde ikiyüz atlıya ulaşmayan sayıları ile Şemseddin Lü'lü ve İzzeddin b. Mücellâ'nın kaldığını ifade etmektedir. Şehri savunmaya çalışan bu emirlerin cesaretleri Azaz, Telbâşir gibi Haleb bölgesi topraklarına atları ulaşan Harizmlilerin zulümlerini önlemeye yetmedi. Harizmi saldırısı karşısında üzerlerine şaşkınlık ve panik çöken halkın kaçmayı bile beceremediğini ifade eden İbnü'l-Adîm 638/1240 yılında onların yapmış oldukları zulmü şöyle özetlemektedir "Harizmliler, Müslümanların canlarına ve haremlerine Karâmîta³³ hariç kâfirlerin yapamayacağı kötülükleri yaptılar".³⁴ Kaleye sığınmış insanlar üzerine hücumla kalkan Harizmliler malları yağmalarken eman dileyen ve Allah'a asi olduklarını haykıran kadın ve çocukları dahi öldürdüler. Kadınlardan bir grup o telaşla mescide sığındı. Ancak, peşlerine düşen Harizmliler onların mescidde olmalarına aldırmadan zulüm ve tecavüzde bulundular. İbnü'l-Adîm Harizmlilerin zulmünü çarpıcı bir örnekle anlatmaktadır: "O sırada annesinden süt emen bir çocuğu alarak yere çarpan bir Harizmi, kadını yanına alarak çekip gitti".³⁵

Hıms sahibi Mansur İbrâhim b. Esedüddin Harizmlilerin Haleb bölgesinde yaptıkları zulmü duydu. Mansur İbrâhim bu sırada Haçlılara ait yerleşim bölgelerine akinlarda bulunma hazırlığındaydı. Bu amaçla Dımaşk'tan bin atlı civarında yardımcı bir kuvvet temin etmişti. Harizmlilerin Haleb'e saldırdıklarını duyunca bu yardımcı kuvveti şehirlerine iade ettikten sonra Haleb'e doğru yola koyuldu. 638/1240 yılında Haleb'e ulaşan Mansur İbrahim'i, önde gelen devlet adamları ve o sırada onbir yaşında olan II. Salahaddin Yusuf karşıladı ve Alemüddin Kayser'in evine yerleştirildi. Burada ne yapılacağı konusunda plan yapılmasının yanında gerekli askerî istihdam da sağlandı. Ardından Sâhibe Hâtun, bu kritik siyasî ortam içerisinde yakın komşularından bir saldırıya maruz kalmamak ve destek temin etmek için girişimlerde bulundu. Kemâleddin İbnü'l-Adîm'i kardeşi Dımaşk sahibi Melik Sâlih İsmâil'in yanına göndererek kendisi ve torunu adına yemin aldı. İbnü'l-Adîm, bu görüşmede Sâlih İsmâil'in Harizmlilere karşı Mansur İbrâhim'e yardım etmesini istedi. Sâlih İsmâil bu teklifi kabul ederek yardım gönderdi. Bir başka önlem olarak

²⁸ - Zübde, s. 502; Müferric, V, 283; Ebu'l-Fidâ, Tarih, II, 271; Mesâlik, XXVII, 251.

²⁹ - Zübde, s. 503; Müferric, V, 284; Şifâ, s. 366.

³⁰ - Haylân, Haleb'e bağlı suyu bol bir köydür (Mu'cemu'l-Bıldân, II, 381).

³¹ - Fâfîn, Haleb'in kuzeyinde şehre yakın bir köydür (Zübde, s. 503).

³² - Zübde, s. 504; Müferric, V, 284.

³³ - Karmatîlik, 890 yılında Hamdan Karmat önderliğinde ortaya çıkan İsmâiliye fırkasının bir kolu olan ve Ehl-i Beyt sevgisini istismar ederek siyasî nüfuz kazanarak Sünnî akideyi ortadan kaldırmayı amaçlayan, ortak mal paylaşımı, dünya nimetlerinden her şeyi mübah sayma gibi görüşleri taşıyan Kufe, Bahreyn ve Suriye bölgesinde odaklanan mezheptir (L. Massignon, "Karmatîler". JA, VI, 352-359). Abbâsî Halifesi Muktefi döneminde yoğun olmak üzere 1078 yılında ortadan kaldırıncaya kadar Karmatîler, Müslümanlara yaptıkları büyük zulüm ve katliâmdan dolayı, İslâm tarihinde kara bir leke olarak hatırlanmaktadır.

³⁴ - Zübde, s. 503; Müferric, V, 285; Ebu'l-Fidâ, Tarih, II, 271.

³⁵ - Zübde, s. 504; Müferric, V, 286.

o sırada Haleb'de bulunan Templier esirleri, her hangi bir saldırıya maruz kalmamaları için serbest bırakıldı.³⁶

Ordunun Haleb'de toplandığını duyan Harizmliler kendi iktâlarına döndüler ve Harran'da toplandılar. 638/1240 yılı Recep ayında Harran'dan ayrılan Harizmliler, Fırat'ı geçerek en-Nukra bölgesine kadar gittiler. Harizmlilerin bu hareketlerini duyan Mansur İbrâhim'in öncü birlikleri onların karşısına konakladı. Yol boyunca yağma ve zulümlerine devam eden Harizmliler bu defa biraz daha az tahribatta bulundular. Daha sonra Sâfiye'ye inip yağmaladıktan sonra Maarratü'n-Numan'a oradan da Sermîn'e geçen Harizmliler, İsmâîlilere ait olan Dâru'd-Da've'ye girdiler. Harizmlilerin, İsmâîliyye'den çekineceklerini ve buraya saldıramayacaklarını düşünen insanlar mallarıyla birlikte Dâru'd-Da've'ye sığınmışlardı. Ancak bu insanların umutları boşa çıktı ve Harizmliler tarafından yağmaya uğradılar.³⁷ Mansur İbrâhim, onların peşinden Tellu's-Sultân'a indi ancak Harizmliler Kefertâb'a³⁸ gittiler. Kefertâb'ı ateşe verdikten sonra Şeyzer'e yönelen Harizmliler burada da tahribatta bulundular³⁹. Haleb ordusunun kendilerine doğru hareket ettiğini öğrenince Hama bölgesine yöneltiler. Haleblilerin kararlı olduğunu gören Harizmliler onlara karşılık vermek amacıyla Rusâfe'ye gittiler. Ağırıklarını ve Haleb'den (Haleb, Şeyzer ve Kefertâb'dan) aldıkları esirleri serbest bıraktılar. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Siffin'e vardı. Büleyl'de karşılaşan iki taraftan Harizmliler yenilgiye uğrayarak Harran'a çekildiler.⁴⁰

Mansur İbrâhim, Harizmlilerin peşinden giderek Câber köprüsünden geçmeyi düşündü. Ancak bu mümkün olmadığı için Seruc ve Urfa'ya kadar yürümek zorunda kaldılar⁴¹. Harizmliler, Haleb ordusunun harekete geçtiğini öğrenince Seruc'a döndülerse de daha sonra Harran'a giderek burada halka zulüm yaptılar. Harran kalesine Bereke Han tarafından bir idareci atanarak Harizmliler şehri terkettiler. 638/1240 yılında Urfa bölgesinde Harizmlilerin savaş hazırlıkları yaptığını öğrenen Haleb ordusu, Selçuklulardan yardım aldıktan sonra harekete geçti. Yapılan savaşta yenilgiye uğrayarak dağılan Harizmlileri Habur'a kadar kovalayan Haleb ordusunun bu sevinçli haberi Haleb'e ulaşınca şehir süslendi, halk sevinç gösterileri yaptı.⁴² Harizmlilerin ayrılmasından sonra Mansur İbrâhim Harran'ı ele geçirerek II. Salahaddin Yusuf'un elçilerine teslim etti.⁴³ Harran kalesinde esir bulunan Haleb emirleri kurtarıldı. Böylece Haleb ordusu Harran, Seruc, Urfa, Re'sülayn, Mevezer ve Rakkâ'ya sahip olmuş oldu⁴⁴. Harizmliler Âne'ye kaçtılar. Bu sırada Musul Sahibi Bedreddin Lü'lü, Harizmlilerin elinde bulunan Nusaybin ve Dârâ'yı ele geçirdi. Dârâ'da aralarında Muazzam Turanşah'ın da bulunduğu esirleri serbest bıraktı⁴⁵. Bu paylaşımın ardından Anadolu Selçuklu elçileri önce Siverek'i, sonra da Haleblilerin yardımıyla Âmid'i muhasara ettiler. Âmid ve çevresi 638/1240

³⁶ - Zübde, s. 504; Müferric, V, 287; Ahmed İbnü'l-Askalâni, Şifâu'l-Kulüb fi Menâkıbi Benî Eyyüb, s. 365.

³⁷ - Müferric, V, 290

³⁸ - Kefertab, Maarra ile Haleb arasında küçük kurak bir yerleşim birimidir (Mu'cemu'l-Büldân, IV, 534).

³⁹ - Mesâlik, XXVII, 252.

⁴⁰ - Zübde, s.507.

⁴¹ - Zübde, s. 504-507.

⁴² - Müferric, V, 293; Şifâ, s. 366.

⁴³ - el-Evâmiru'l-Alâiyye, II, 43.

⁴⁴ - Müferric, V, 295; Mesâlik, XXVII, 253; Şifâ, s. 366.

⁴⁵ - Zübde, s. 507; Müferric, V, 292; Mesâlik, XXVII, 253.

yılına kadar Sâlih Necmeddin'in elinde bulunuyordu. Haleb ordusu Sâlih Necmeddin'in oğlu Turanşah'ın elinde bulunan Âmid'i ele geçirerek yine II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e teslim ettiler. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Harizmlileri yenilgiye uğrattıktan sonra Siverek'i teslim aldılar ve burayı yardımlarını gördükleri Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e teslim ettiler. Bu sayede aralarında güçlü bir ittifak ortaya çıktı. Turanşah'ın elinde 638/1240 yılında sadece Hısnıkeyfa ve Heysem kaleleri kaldı.⁴⁶ Kaynaklarımız Âmid'in ele geçirilmesinde Haleb ordusu ile Selçuklu ordusunun beraber hareket ettiklerini ifade etmektedir. Ancak İbn Bibi bu konuda aralarında birlik olmadığını, aksine Mansûr İbrâhim'in Harran'ı elinde bulunduran Harizmlî Şihabeddin Zenderî'yi kandırarak şehri II. Salahaddin Yusuf'un ele geçirmesine kızan Selçuklu ordusunun başındaki Zâhireddin Tercüman'ın, Âmid'i kuşatmaya kalktıklarını ifade eder ve Haleb ordusunun her hangi bir dahlinden söz etmez.⁴⁷

Mansur İbrâhim karşısında uğradıkları yenilgiden sonra, Meyyâfârikîn sahibi Muzaffer Şihabüddin ile ittifak sağlayan Harizmliler onu Âmid'e saldırma konusunda ikna ettiler. Muzaffer Şihabüddin, bu ittifaktan sonra Haleb'e elçi göndererek hem bu durumu onlara bildirdi hem de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in kendisine saldırması durumunda onu savunmalarını talep etti. Ancak Haleb yönetimi, Muzaffer Şihabüddin'in bu isteğini kabul etmediği gibi 639/1241 yılında Muazzam Turanşah idaresinde Haleb'den çıkarmış olduğu ordu Harran'a vardı.⁴⁸ Muzaffer Şihabüddin, Harizmlilerle birlikte Âmid'e saldırınca bütün kuvvetleri ile buraya yürüyen Halebliler, Harizmlileri buradan defettiler. Ancak buradan Meyyâfârikîn'e giden Harizmliler yağma faaliyetinde bulundular. Haleb ordusu bunun üzerine şehre gelerek anlaşma sağlanıncaya kadar muhasaraya devam etti. Anadolu Selçuklu Sultanının topraklarındaki Harizmlilerin iktâlarının geri verilmesi, Haleb'de Sâhibe Hâtun'un idaresinin tanınması üzerine bir anlaşma sağlandı. Ancak bu anlaşma fazla uzun sürmedi ve Muzaffer Şihabüddin, Necmeddin Gâzi ve Harizmliler Musul'a saldırıp çevresini yağmaladıktan sonra Habur bölgesine döndüler.⁴⁹

Geçici de olsa bir ateşkes anlaşmasının sağlanmasından sonra Mansur İbrâhim ve ordusu Haleb'e döndü. II. Salahaddin Yusuf, Mansûr İbrâhim'i el-Vadîh bölgesinde karşıladı; Alemüddin Kayser'in evinde misafir etti. Mansur İbrâhim, burada kısa bir süre kaldıktan sonra asker toplayarak el-Cezîre bölgesine hareket etmek zorunda kaldı. Çünkü, Mansûr İbrâhim'in Fırat nehirini geçerek Haleb'e gelmesinden sonra 640/1242 yılında Şihabüddin Gâzi ve Harizmliler tekrar Re'sülayn'a dönmüşlerdi.⁵⁰ Harizmliler burada asker topladılar ve halka fazla zulüm yapmadılar. Haleb ordusunun Harran'a yöneldiğini görünce buradan ayrılarak Meyyâfârikîn'e yöneldiler ve Re'sülayn'da aldıkları esir askerleri serbest bıraktılar. Haleb ordusu daha sonra Âmid'e giderek II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in burada kalan askerleri ile birleştiler. Mansur İbrâhim burada Meyyâfârikîn'de bulunan Harizmliler ve Şihabüddin Gâzi'ye saldırmak için Selçuklu ordusunun geri kalan kısmını beklemeye başladı.⁵¹

⁴⁶ - Müferric, V, 296.

⁴⁷ - el-Evâmirü'l-Alâiyye, II, 43.

⁴⁸ - Zübde, s. 509; Müferric, V, 305.

⁴⁹ - Zübde, s. 510; Müferric, V, 306.

⁵⁰ - Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âu'z-Zamân*, (Millet Kütüphanesi, Feyzullah efendi, nr., 1524), 110a.

⁵¹ - Zübde, s. 510-511; Müferric, V, 309.

Mecdel Savaşı

Haleb ordusunun Harizmlilerle uğraştığı bu ortamda çok büyük bir askerî güce sahip olan Moğollar, Anadolu topraklarına saldırı başlattı. Aslında bu güç bütün İslâm dünyasını tehdit etmekte idi. Ancak, Müslümanlar bütün bunlardan habersiz bir şekilde asıl tehlike yerine kendi aralarında anlamsız tartışmaların içinde bulunuyorlardı. Moğollar Erzurum'a ve ardından Harput'a saldırıda bulundular. Moğolların bu saldırısından güvensizlik duyan Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Re'sülayn'a geri döndü. Harizmliler bu arada Düneysir'e⁵² çıktılar. Mansur İbrâhim onların peşinden giderek Mecdel⁵³ yakınlarına vardı. Mansur İbrâhim'in Mecdel yakınında olduğunu haber alan Harizmliler ve Muzaffer Şihabüddin Habur üzerinden bu beldeye vardılar. Bu sırada Harizmlilere, İbn Dûdî adında birinin liderliğinde yetmiş bin kişiden oluşan bir Türkmen grubu katıldı. Burada verilen Yetmiş bin rakamının gerçeği yansıtmadığı hemen görülmektedir. Kaynaklarımızda bu katılımın nedeni konusunda bilgi bulunmamaktadır. Ancak büyük ihtimalle her hangi bir zenginliği bulunmayan bu Türkmen göçebe grubunun talan ve yağmadan ganimet elde etmek niyetinde olduğu söylenebilir. Nitekim M. Fuad Köprülü bu insanların Baba İshak'ın adamından ve Bâbâî isyanının başarısız olmasından sonra Anadolu Selçuklu topraklarında kalmaktan kaçınan bir kısım Bâbâî Türkmenleri olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴ İbn Dudi'nin, Muzaffer Şihabüddin'e "Ben onların işini yanımdaki çobanlarla halledebilirim" dediği belirtilmektedir.⁵⁵ Mansur İbrâhim belki de bu katılımdan endişelendiği için Emir Şemseddin Lü'lü'yü onlarla görüşmeye gönderdi ise de bir sonuç alamadı ve bire bir çarpışma meydana geldi. Harizmliler, 27 Şafer 640/1242 tarihinde Mansur İbrâhim, Haleb ordusu ve Musul sahibi Bedreddin Lü'lü'nün oğlu Sâlih İsmâil'den oluşan güç karşısında yenilgiye uğradılar.⁵⁶ Şihabeddin Gâzi ve Harizmliler Nusaybine çekildiler. Harizmlilerin yağmaladıkları malları geri alan Mansur İbrâhim daha sonra Muzaffer Şihabüddin'in çadırına giderek onun mal varlığına el koydu. Toplanan ganimetler Haleb, Hıms, Hama'ya gönderilerek halk sevince boğuldu. 640/1242 yılında Haleb'de yedi gün boyunca şenlikler düzenlendi ve Melik Mansur'u karşılamak için II. Salahaddin Yusuf, Câber kalesine gitti ve birlikte Haleb'e döndüler. Mansur İbrâhim Haleb'den aldığı yardımla birlikte Trablus bölgesinde Haçlılara taarruzda bulunmak için Haleb'den ayrıldı.⁵⁷

Bu yoğun siyasî ortamın sonunda 640/1242 yılında Sâhibe Hâtun vefat etti.⁵⁸ Yukarda kendisi ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Sâhibe Hatun'un vefat etmesinden sonra devlet idaresini eline alan II. Salahaddin Yusuf'un küçük yaşta olmasından fırsat bilen Harizmliler, Türkmenlerle birlikte el-Cezire bölgesinde karışıklık çıkarmaya başladılar. Haleb ordusu Cemâlüddeve İkbâl el-Hâtunî idaresinde harekete geçerek Re'sülayn'a geldi. Mardin sahibi Necmeddin Gâzi'nin de Harizmlilere katılmasından sonra başlayan çarpışma, Anadolu Selçuklu Devleti elçisi Şemseddin el-İsfehânî'nin araya girmesi ile durduruldu. Yapılan anlaşmaya

⁵² - Düneysir, Mardin'in 15 km güney batısında bulunan bir kasabadır (M. Sterck, "Düneysir", *İA*, III, 664).

⁵³ - Mecdel, Habur'un güneyinde ticaretiyle ünlü bir beldedir (*Mu'cemu'l-Büldân*, V, 67).

⁵⁴ - M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul, 2000, s. 95.

⁵⁵ - *Zübde*, s. 512.

⁵⁶ - *Mir'âtu'z-Zamân*, 110a; *Zübde*, s. 512; *Mesâlik*, XXVII, 256; İbnü'l-Fuvati, *Havâdisi'z-Zaman*, nşr., Beşşar Avvad, Beyrut, 1997, s. 181; *İ'lâmü'n-Nübelâ*, II, 261.

⁵⁷ - *Zübde*, s. 511-513; *Mesâlik*, XXVII, 256

⁵⁸ - *Zübde*, s. 513; *Mesâlik*, XXVII, 256.

göre Necmeddin Gâzi'ye Re'sûlayn, Muzaffer Şihabüddin'e Ahlat ve Harizmlilere Harput bölgesinin verilmesi kararlaştırıldı. Bu anlaşmanın sağlanmasında Moğol askerî gücünün bölgenin çok yakınında olması etkili oldu. Anlaşmanın sağlanmasından sonra Şemseddin el-İsfehânî Haleb'e giderek II. Salahaddin Yusuf'tan Moğol saldırısına karşı yardım istedi.⁵⁹

İstikrarı bir türlü yakalayamayan ve yabancıları oldukları bir coğrafyada etraflarındaki bütün komşuları ile devamlı savaşmak zorunda kalarak bunalan Harizmlilerin imdadına eski metbuları, 638/1240 yılında Mısır tahtına oturan Sâlih Necmeddin'in daveti yetiştirdi. Sâlih Necmeddin, Harizmlileri yanına alarak Suriye bölgesini kontrolü altına almayı hedefliyordu. Salih Necmeddin'in Harizmlilerle anlaşması başta Dımaşk sahibi Salih İsmail olmak üzere Mansur İbrahim ve II. Salahaddin Yusuf'u tedirgin etti. Sâlih İsmail, Salih Necmeddin karşısında Fevvere yenilgisinin intikamını almak için Haçlıların desteğine karşılık Şakif-i Arnûn, Tibnîn ve Safed'i onlara bırakmıştı. Bundan sonra Salih Necmeddin Melik Cevad'la anlaşarak Salih İsmail'in elindeki Dımaşk ve Ba'lebek'e saldırmaya karar verdi. Durumunun kötüye gittiğini anlayan Salih İsmail, Salih Necmeddin'e müracaat ederek sulh teklifinde bulundu. Ancak buna memnun olduğunu bildiren Salih Necmeddin'in Harizmlileri tahrik ederek onlarla gizlice anlaşmak üzere olduğunu duyan Salih İsmail, Akka Haçlılarından yardım istedi ve Salih Necmeddin'i mağlup etmeleri şartıyla Kudüs, Trablus ve Askalan'ı onlara vermeyi taahhüt etti. Şüphesiz onun bu tavrı, İzzeddin b. Abdüsselam es-Sülemî gibi İslâm âlimlerinin büyük tepkisini çekti.⁶⁰ 642/1244 yılında Sâlih Necmeddin'e katılmak için harekete geçen Harizmliler aynı taşkınlıklarla ilerlediler ve Kudüs'ü Haçlıların elinden aldılar. Harizmlilerin yeniden harekete geçtiğini duyan Mansur, Salih İsmail'e katıldı. Harizmlilerin, Sâlih Necmeddin ile birleşmesine fırsat vermek istemeyen müttefik grup (Halebliler, Mansur İbrâhim, Salih İsmail ve Haçlılar) onları Gazze'de karşıladılar ancak büyük bir hezimete uğradılar⁶¹. 642/1244 yılında muzaffer bir şekilde gelerek Dımaşk'a sahip olan Sâlih Necmeddin, Sâlih İsmâil'e ve müttefikleri Haçlılara karşı üstünlük sağlayarak, Gazze ve sahil bölgesi ile Kudüs'e hakim oldu⁶². Harizmliler Sâlih İsmâil'i yenip Dımaşk'ı fethettiler zaman kendilerine istedikleri kadar iktâ verileceğini umuyorlardı. Ancak bu durum gerçekleşmeyip Filistin bölgesinde küçük bir yer kendilerine verilince Sâlih Necmeddin'e isyan ederek Sâlih İsmâil'e katılan Harizmlilere daha sonra Kerek sahibi Nâsır Dâvud da katıldı⁶³. 643/1245 yılında Dımaşk'ı muhasara ederek ele geçiren Harizmliler burada halkın görülmemiş bir sıkıntı çekmesine neden oldular. Sıbt İbnü'l-Cevzi bu ortamda Dımaşk'da fiyatların çok yükseldiğini, yiyeceklerin tükendiğini ve insanların ölü eti yemek zorunda kaldığını ifade etmektedir.⁶⁴

Harizmliler, Sâlih İsmâil ve Nâsır Dâvud ile birleşip Dımaşk'ı muhasara edince Mansur İbrâhim ile birleşen Haleb ordusu harekete geçti⁶⁵. Sâlih Necmeddin önce Hıms sahibi Mansur İbrâhim'i, ardından da Haleb idaresini Harizmliler aleyhine kışkırtan mektuplar göndermişti⁶⁶. Sâlih Necmeddin bu mektubunda Harizmlilerin

⁵⁹ - Zübde, s. 514; Müferric, V, 314.

⁶⁰ - Mir'atu'z-Zamân, 112b.

⁶¹ - Mesâlik, XXVII, 259.

⁶² - Mir'atu'z-Zaman, 112ab; Ebu'l-Fidâ, Tarih, II, 277; Zehebi, el-Iber, III, Beyrut. 1985. 242.

⁶³ - Mir'atu'z-Zaman, 115ab; Mesâlik, XXVII, 262; el-Iber, III, 244.

⁶⁴ - Mir'atu'z-Zaman, 115ab; Ebu'l-Fidâ, Tarih, II, 279; el-Bidâye, XIII, 171; el-Iber, III, 244.

⁶⁵ - Ebu'l-Fidâ, Tarih, II, 280.

⁶⁶ - el-Iber, III, 249-250.

yoldan çıktığından, İslâm âleminin başına bela olduğundan, ortadan kaldırılması için birlik olmanın gerekliliğinden bahsediyordu⁶⁷. Salih Necmeddin'in Harizmlileri, bir takım amaçları için kullandıktan sonra onların boyun eğmeyen kuvvetli yapılarından dolayı, imha etme planı içerisine girdiğini söylemek mümkündür. Haleb saltanat nâibi Şemseddin Lü'lü biraz istişâre ettikten sonra Hıms sahibi Mansur İbrâhim, Türkmenlerle birleşerek harekete geçti. Harizmliler, Haleb ordusunun Mansur İbrâhim ile birlikte üzerlerine geldiklerini duyunca onlarla karşılaşmak için Dımaşk'dan ayrıldılar⁶⁸. Mansur İbrâhim ve Haleb ordusu Harizmlilerle, Hıms yakınında 644/1246 yılında karşı karşıya geldiler. Harizmliler burada büyük bir hezime uğradılar, savaşta Bereke Han öldürüldü⁶⁹. Harizmlilerin bir kısmı Şam bölgesine dağıldı bir kısmı ise Moğollara katıldı⁷⁰. Sâlih İsmâil ise Haleb'e gelerek II. Salahaddin Yusuf'a sığınmak zorunda kaldı⁷¹. II. Salahaddin Yusuf, Sâlih Necmeddin'in bütün ısrarlarına rağmen Sâlih İsmâil'i ona teslim etmedi.⁷² Sâlih İsmâil'in oğlunun elinde bulunan Ba'lebek Sâlih Necmeddin'in Dımaşk naibi Husameddin b. Ebû Ali tarafından ele geçirildi. Böylece 644/1246 yılında Sâlih Necmeddin Dımaşk, Ba'lebek, Sarhad, Subayba, Busra ve Kudüs'e sahip olarak buralarda gerekli savunma önlemleri aldırdı⁷³.

Harizmliler Haleb ordusu karşısında uğradıkları müthiş yenilgide büyük kayıplar vermişlerdi. Bu kayıplardan bir tanesi de Bereke Han'dır. Harizimli esirler, bir kölenin elinde kesik bir başı görünce kendilerini yere atıp üzerlerine toprak serpmişlerdi. Kaynağımız bu hadiseden sonra Haleb ileri gelenlerinin onun Bereke Han olduğunu anladıklarını ve kesik başı Haleb'de halka teşhir ettiklerini belirtmektedir.⁷⁴

Aldıkları bu ağır darbeden sonra bir daha kendilerine gelemeyen Harizmlilerin bakiyeleri artık askerî bir güç ifade etmekten çok uzakta bulunuyordu. Farklı bölgelere dağılan Harizmlilerin bir kısmının Anadolu'ya gelerek Selçukluların hizmetine girdikleri ve bugün Horzum adı ile özellikle Batı Anadolu bölgesinde bazı köylerin mevcut olduğu bilinmektedir.⁷⁵

Sonuç

Askerî yönden güçlü olan Harizmliler siyasî yönden zayıf bir konumda idiler. Kaynaklarda belirtilmeyen Harizmlilerin gücünün ne kadar olduğunu bilmek doğru tahlil için faydalı olacaktır. Düzenli bir birlik oluşturamayan, devlet tecrübesini sindiremeyerek günlük çapulculukla yaşama eğilimi gösteren Harizmliler savaşçı kimliklerinin avantajını kullanamamışlardı. Celaleddin Harizmşah'ın yaptığı siyasî hatayı âdeta devam ettirircesine Anadolu Selçukluları ile dost geçinmeye

⁶⁷ - Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'atu'z-Zaman*, 117ab; *Mesâlik*, XXVII, 262.

⁶⁸ - Müferric, V, 354; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263.

⁶⁹ - *Mir'atu'z-Zaman*, 118b; Ebû Şâme, *Zeylu'r-Ravzateyn (Uyûn)*, Dımaşk, 1991, s. 178; İbn Şeddâd *el-A'laku'l-Hatîre (Lübnan...)*, s. 235-236; Müferric, V, 359; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; *el-İber*, III, 249; İbn Haldun, *İber*, V, Beyrut, 1992, 426-7; İbn Tağrıberdi, *Nüccümü'z-Zahire*, VI, nşr., Muhammed Hüseyin, Beyrut, 1992, 316; el-Gazzi, *Nehru'z-Zehab fi Tarihî Halep*, nşr., Şevki Şa's, Halep, 1993, III, 129.

⁷⁰ - Müferric, V, 358-9.

⁷¹ - Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; Safedî, *Tuḥfe* nşr., Zübeyr Humejdan, Dımaşk, 1991, II, 131; *el-İber*, III, 250;

⁷² - Müferric, V, 363-364; Ebu'l-Fidâ, *Tarih*, II, 280; *Mesâlik*, XXVII, 263; *Sülük*, III, 324-326.

⁷³ - *el-İber*, III, 250.

⁷⁴ - *Kenz*, VII, 361; *Nüccâm*, VI, 316.

⁷⁵ - M. Fuad Köprülü, "Harizmşahlar", *İA*, VI, 292.

yanaşmayan Harizmliler bölgede giriştikleri zulüm hareketleri ile halkı canından bezdirmelerinin bir sonucu olarak Eyyûbîlerden dostluk görmemişlerdi. Suriye bölgesinde Harizmlilerin halka yaptıkları zulüm insanların zihninde o kadar yer etmiş olmalıdır ki Zehebî “643/1245 yılının Harizmliler yılı” olarak meşhur olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶ Eyyûbîler’in politik kaygılar yüzünden ellerinden çıkardıkları, Müslümanların çok önem verdikleri âdeta Haçlılara karşı bir prestij kaynağı olan Kudüs’ün geri alınmasının büyük oranda Harizmlilerin askerî güç ve gayretleri ile olduğunu ifade etmek gerekir. Devlet yapısının düzenli hayatına adapte olamayan bu potansiyel askerî güç, kullanılmaya müsait olmayan eğilimleri sebebiyle Halep birleşik gücü tarafından imha edildi. Salih Necmeddin’in onları kullandıktan sonra bertaraf etme eğilimine girmesinde kendisine ait çok sayıda memlûk grubunun olması etkili olmuştur. Diğer taraftan Salih Necmeddin’in onların sayılarına göre çok az ve önemsiz yerleri vermesi iki taraf arasında bir birlik oluşturulmasını engellemiştir. Sâlih Necmeddin’in Harizmliler gücünü kullanma ve kendi içinde barındırma eğilimleri sonuç verseydi ve bu geliştirilebilseydi Moğol ilerleyişi karşısında yıkım biraz daha geciktirilebilirdi. Nitekim dağılan Harizmlilerin bir kısmının Moğol ordusunda görev aldıkları bilinmektedir. Devlet düzeni içinde var olma seçeneğini tercih etmeyen Harizmliler kendilerinin yok olmasına sebep olurken Eyyûbî hanedanını bu kritik ortamda önemli bir destekten de mahrum bırakmışlardır.

⁷⁶ - Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr., Şuayb Arnavut, Beyrut, 1994, XXIII, 145.

BİBLİYOGRAFYA

- CAHEN, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe trc., Yıldız Moran, İstanbul, 1994.
- EBU'L-FİDA, İmaduddin İsmâil (732/1331), *Târihu Ebi'l-Fidâ (el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, Beyrut, 1997.
- , *Takvîmü'l-Büldân*, Beyrut, tarihsiz.
- el-ĞAZZÎ, el-Kâmil el-Bâlî, *Nehru'z-Zeheb fi Târihi Haleb*, nşr. Şevki Şa's, Haleb, 1993.
- HASAN Şumeysânî, *Medinetu Mardin min Fethi'l-Arabi ila Sene 921/1515*, Beyrut, 1987.
- HONIGMANN, E., "Rahbe", *İA*, IX.
- İBN BÎBÎ, Hüseyin b. Muhammed er-Rugadî (684/1285), *el-Evâmiru'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara, 1996.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İmadüddin (774/1333), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1981.
- İBN ŞEDDÂD, Ebu Abdullah İzzeddin (684/1285), *el-A'lâk el-Hatîre fi Zikri Ümerâi's-Şam ve'l-Cezîre*, nşr. Yahya Zekeriyya Abbare, Dımaşk, 1991.
- İBN TAĞRİBERDÎ, Ebu'l-Mehâsin Cemâleddin (873/1470), *en-Nücûmü'z-Zâhire*, nşr. Muhammed Hüseyin, Beyrut, 1992.
- İBN VÂSİL, Ebu Abdullah Cemâleddin (697/1298), *Müferricü'l-Kürûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, nşr. Cemâleddin Şeyyâl, Kâhire, tarihsiz.
- İBNÜ'L-ADÎM, Ebu'l-Kasım Kemâleddin (660/1262), *Buğyetü't-Taleb fi Târihi Haleb*, nşr., Süheyl Zekkâr, Beyrut, trs.
- , *Zübdetü'l-Haleb min Tarihi Haleb*, nşr. Halil Mansur İbrâhim, Beyrut, 1996.
- İBNÜ'L-ASKALÂNÎ, Ahmed b. İbrahim (876/1471), *Şifâ el-Kulûb fi Menâkıb Benî Eyyûb*, nşr. Medîha Şarkavî, 1996.
- İBNÜ'L-İBRÎ, Ebul Ferec (685/1286), *Tarihu'z-Zaman*, Beyrut, 1991.
- , *Tarihu Muhtasari'd-Düvel*, Beyrut, 1992.
- , *Ebu'l-Farac Tarihi*, Türkçe trc. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, 1950.
- İBNÜ'D-DEVÂDÂRÎ, Ebu Bekr b. Abdullah (736/1336), *Kenzü'd-Dürer ve Câmiu'l-Gurer*, Kâhire, 1960.
- İBNÜ'L-FUVÂTÎ, Ebu'l-Fazl Kemâleddin (723/1323), *Kitabu'l-Havâdis*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, İmadüddin Abdüssamed, Beyrut, 1997.

- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Anadolu'da İslâmiyet*, İstanbul, 2000.
- , "Harizmşahlar", *İA*, VI, İstanbul, 1977.
- el-MAKDÎSÎ EBÛ ŞÂME, Ebu'l-Kasım Şehabeddin (665/1268), *Uyûnu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*, Dımaşk, 1991.
- MAKRÎZÎ, Takıyyüddin Ahmed (845/1442), *Kitabü's-Sülûk li Ma'rifeti'd-Düveli'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade.
- MASSIGNON, L., "Karmatîler", *İA*, VI.
- el-ÖMERÎ İBN FAZLULLAH, Ebu'l-Abbas Şehabeddin (749/1349), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, tıpkı basım. Fuad Sezgin, Frankfurt, 1996.
- RÂĞİB et-TABBÂH, Muhammed el-Haleb'i, *İ'lâmu'n-Nübelâ fi Tarihi Halebi's-Şehbâ*, Haleb, tarihsiz.
- es-SAFEDÎ, Salahuddin Halil b. Aybek (764/1363), *Tuhfetu zevi'l-Elbâb*, nşr. Zühreyyr Humeydan Samsan, Dımaşk, 1991.
- SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Muzaffer Şemseddin (654/1256), *Mir'âtü'z-Zamân fi Tarihi'l-A'yân*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 1524.
- STERCK, M., "Düneysir", *İA*, III.
- TURAN, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1993.
- , *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1996.
- , "Keyhüsrev II", *İA*, VI.
- , "Keykâvus I" *İA*, VI.
- YAKUT el-Hamevî (626/1229); *Mu'cemü'l-Büldân*, nşr. Ferid Abdülazîz Cündi, Beyrut, 1990.
- ez-ZEHEBÎ, Ebu Abdullah Şemseddin (748/1348), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, nşr. Şuayb Arnavut, Beyrut, 1994.
- , *el-İber fi Haberi men Ğaber*, nşr. Ebu Hacer Muhammed Zağlul, Beyrut, 1985.